

T1 Vývojové trendy společnosti - verze září 2018

Kulturní evoluce, provázející lidstvo od okamžiku jeho vzniku, se neustále zrychluje a nabývá na síle. Mimořádný rozvoj byl však zaznamenán až v období v daných měřítcích zcela nedávném, v úseku posledních cca 350 let - v období industriální společnosti.

Od poloviny dvacátého století je nastolována otázka, kam až tento proces může vést, zda jsme se již nedostali na nějakou dějinnou křižovatku, zda cesta, po které jdeme, nevede ke zkáze.

Není to v dlouhé historii lidstva poprvé, kdy byla zpochybněna budoucnost, kdy různí falešní proroci předpovídali konec světa. Zatím nenastal. To však neznamená, že bychom se měli bezstarostně vést v proudu panujících vývojových trendů. Racionálních důvodů pro analýzu směřování kulturní evoluce je více než dost.

Jedním z autorů, zabývajících se danou problematikou, jehož práce byly v našich odborných kruzích populární už v 80tých letech dvacátého století, je americký sociolog a publicista A. Toffler. Dvě z jeho nejznámějších publikací nesou název "Třetí vlna" a "Šok z budoucnosti". Interpretace vybraných myšlenek první z nich je obsahem tohoto textu.

Kam směřujeme?

Představy dnešních lidí o budoucnosti jsou v zásadě dvojí. Většina se přiklání k názoru, že svět zůstane v podstatě takový, jaký ho znají. Pro tyto lidi je těžké si představit skutečně odlišný způsob života, je pro ně nemyslitelné si představovat nástup nové, zcela odlišné civilizace. To, že se mnohé mění, si samozřejmě uvědomují, ale předpokládají, že se jedná o změny kvantitativní povahy, snad i kvalitativní změny, ale pouze dílčí, které nikterak nemohou narušit základní principy fungování stávající společnosti. S důvěrou očekávají, že budoucnost bude pokračováním přítomnosti. Jsou naplněni optimismem a vírou, že zítřek bude lepší než dnešek.

Toto pojetí se pak projevuje v různých formách. Na jedné straně ho reprezentují neověřené předpoklady určující rozhodování politiků či podnikatelů. Na straně druhé se na zpracovanější úrovni odívá do šatu statistických údajů a prognostických modelů. V tom či onom případě je vize budoucnosti v zásadě stejná: Budoucnost bude pokračováním dneška.

Události posledních několika desetiletí však tímto obrazem budoucnosti značně otřásly. Politické krize vyúsťující do válečných konfliktů, růst terorismu, narůstající konflikt mezi civilizací založenou na křesťanství s jinými civilizacemi (zejména islámskou), dramatický růst populace především v ekonomicky nerozvinutých zemích spojený s růstem chudoby a vyostřováním rozdílu mezi zeměmi bohatými a zeměmi chudými, drancování přírodních zdrojů a narůstání globálního znečištění planety – to všechno vyvolává vážné znepokojení.

O daných skutečnostech se lidé dozvídají v převážné míře zprostředkovaně, cestou hromadných sdělovacích prostředků. Ty, vedeny senzacechtivostí, se zaměřují z nepřeberného množství událostí, které se neustále ve světě dějí, především na ty katastrofické, spjaté s násilím, bezprávím, smrtí a zkázou. Řada lidí proto dochází k závěru, že žádná budoucnost neexistuje, že civilizace se řítí do záhuby a že tomu nelze nikterak zabránit.

Na jedné straně nezáměr o budoucnost či optimistická víra ve šťastnou budoucnost společnosti založené na stávajících principech, na straně druhé hluboká skepse.

Jakkoli jsou tyto dva postoje protichůdné, jedno mají společné: psychologické a politické účinky. Oba totiž vedou k paralýze představivosti a vůle. Pokud má být budoucnost pouze jakousi vylepšenou zvětšeninou současnosti, není třeba se na ni speciálně připravovat. Pokud je naopak naše civilizace odsouzena k zániku, nemá smyslu cokoliv dělat.

V kontextu těchto úvah se jeví pozoruhodnou již zmíněná kniha amerického sociologa a publicisty Alvina Tofflera Třetí vlna. Vyvěrá z ní něco, co bychom mohli označit jako revoluční premisu. Toffler předpokládá, že desetiletí stojící bezprostředně před námi budou pravděpodobně naplněna velmi rušnými událostmi a otřesy. Veškeré probíhající změny mají kumulativní účinek. Přispívají k obrovské přeměně našeho způsobu života, práce a myšlení. Autor vychází z předpokladu, že to, co se v současnosti odehrává, není nic méně než globální revoluce, kvantový skok v dějinách. Jsme poslední generací staré civilizace a současně první generací civilizace nové. V okamžiku, kdy to pochopíme, se nám stanou srozumitelnými mnohé zdánlivě nesmyslné věci. Mohutná struktura změny se začne vynořovat zcela zřetelně.

Východiskem je představa vývoje lidské společnosti jako vývoje v určitých vlnách. Následující vlna se prodírá na místo vlny předchozí. Působení těchto vln je koexistenční. Srážení vln, zejména v období nástupu jedné a ústupu druhé, přináší četné, současně působící protisměrné tendence, které nezasvěcenému pozorovateli se často jeví jako chaos. Toffler rozpoznává v historii lidstva tři zásadní vlny: První vlna, která přinesla zemědělskou civilizaci, trvala přibližně 10 tisíciletí. Druhá vlna představuje nástup industriální civilizace. Začala působit před cca třemi sty lety. Třetí vlna nastupuje ve vyspělých zemích světa v posledních cca pěti desetiletích.

Vývoj lidské společnosti takto můžeme zjednodušeně a účelově rozčlenit na společnost

- preindustriální (výsledek První vlny),
- industriální (výsledek Druhé vlny)
- postindustriální (výsledek Třetí vlny)¹

Nejde o ohraničenou sekvenci po sobě následujících etap, ale o postupnou aktualizaci (resp. vznik) určitých principů fungování a řízení společnosti, jejich rozšiřování, kulminaci a ústup. V současné době kulminuje působení principů industriální společnosti. Industriální společnost zaujímá ve světovém měřítku dominantní postavení. Spolu s ní však koexistuje v ekonomicky méně vyspělých státech (tedy na nemalých územích osídlených obrovským počtem obyvatelstva) preindustriální společnost, která je však společností industriální poměrně rychle vytlačována (resp. absorbována). Naproti tomu v ekonomicky vyspělých zemích se zřetelně prosazuje nástup společnosti postindustriální.

Druhá vlna - nástup industriální společnosti

V období druhé poloviny sedmnáctého a první poloviny osmnáctého století dochází v tehdejších nejvyspělejších zemích, tedy zejména v zemích západní Evropy, k nástupu Druhé vlny, tedy k počátku industriální společnosti.

Do té doby v průběhu dlouhých tisíciletí vládla civilizace První vlny – preindustriální společnost. Obyvatelstvo planety bylo tehdy možno rozdělit na dvě kategorie - "primitivní" a "civilizované". Takzvané primitivní národy žily v malých skupinách a živily se sběrem plodů nebo lovem. "Civilizovaný" svět naopak představovala ta část planety, na které většina lidí obdělávala půdu. V historickém vývoji preindustriální společnosti se vyvinulo mnoho značně odlišných civilizací (Čína, Indie, Egypt, Řecko, Řím, Mexiko aj.). Za rozdíly mezi nimi se však skrývají zásadní podobnosti. Ve všech:

- půda představovala základ hospodářství, života, kultury, rodinné struktury a politiky,

¹ Na tomto místě je třeba poznamenat, že existuje bezpočet způsobů etapizace vývoje lidské společnosti. Dané členění proto považujeme jako jedno z možných. Je velmi rámcové, nicméně právě tím je schopno vyjádřit základní myšlenky Tofflerova přístupu.

- hospodářství bylo decentralizované, takže každá komunita si zabezpečovala většinu svých potřeb,
- směna výrobků byla omezená,
- převládala jednoduchá dělba práce,
- původ determinoval postavení člověka v životě,
- existovala přísně autoritářská pravomoc.

Vyskytovala se samozřejmě řada výjimek. Už v době dominance První vlny se objevovaly náznaky toho, co mělo později široce nastoupit a celosvětově se rozšiřovat s nástupem Druhé vlny: Zárodečná podoba továren s hromadnou výrobou ve starověkém Řecku a Římě. Široce rozvětvená byrokracie v Babyloně a starověkém Egyptě. Na mnoha místech vyrůstala velká města. Existovala směna a peníze. Existovaly též obchodní cesty na velké vzdálenosti.

Tyto, možno říci záblesky budoucnosti, byly rozptýleny v různých místech a obdobích. Nikdy se nespojily do jednolitého systému.

Do této, velmi zvolna se vyvíjející společnosti, vstoupila (výstižněji snad řečeno přímo explodovala) průmyslová revoluce a vyvolala Druhou vlnu. Industrialismus byl v dějinách bleskovou záplavou – krátká tři staletí ztracená v nekonečnosti času.

Jaké byly příčiny vzniku Druhé vlny? V úvahu jich můžeme vzít celou řadu, jako například:

- objev Nového světa, jenž vyslal významný impuls do hospodářství a kultury Evropy,
- růst počtu obyvatelstva, který povzbuzoval přesuny do měst,
- vyčerpání anglických lesů, vedoucí k využívání uhlí; využívání tohoto neobnovitelného energetického zdroje prostřednictvím parního stroje dalo doposud nebývalé možnosti výroby,
- postupné rozšiřování nejen vědeckých poznatků využitelných v technické praxi a následně pak ve výrobě, ale rozvoj "industriálního" myšlení obecně, jež podryvalo stávající církevní i politickou autoritu,
- rozšiřování mezilidské komunikace v důsledku vynalezení knihtisku, růstu gramotnosti a rozšiřujících se možností dopravy.

Bylo by možno vyjmenovat další jevy, které by mohly být považovány za příčiny nástupu Druhé vlny. Hledání dominantní příčiny tohoto zvratu však je, dle Toftlera, dopředu odsouzené k neúspěchu. Neexistuje žádná "nezávislá proměnná", na které by závisely všechny ostatní. Existují jen vzájemně související proměnné, nekonečně spleťtité.

Principy industriální společnosti

Každý systém obsahuje určité principy, které určují jeho strukturu, chování i trajektorii jeho vývoje. U složitých systémů je jich zpravidla celá řada, přičemž mnohé z nich zůstávají v určitých obdobích skryty, neboť jejich uplatnění není dostatečně iniciováno. Pokud však dojde vlivem změny podmínek v okolí systému, resp. v systému samotném k iniciaci výraznějšího uplatnění těchto principů, dochází ke kvalitativní přeměně daného systému.

Nástup industriální společnosti představuje právě tuto iniciaci principů, do té doby, tj. v éře společnosti preindustriální, ovlivňujících daný systém pouze nevýrazně.

Jde o následujících 7 principů, a to princip

- oddělení výroby a spotřeby

- dělby práce na základě specializace
- synchronizace
- standardizace
- koncentrace
- maximalizace
- centralizace

Za dominantní princip, na který zbývajících šest principů navazuje, je princip oddělení výroby a spotřeby

Oddělení výroby a spotřeby

Průmyslová revoluce vytvořila vysoce integrovaný společenský systém s jeho vlastní charakteristickou technologií, institucemi a informačními kanály. Toho však dosáhla za cenu rozbití existující jednoty společnosti preindustriální a v důsledku toho vytvořila životní styl tendující k ekonomickému napětí a sociálním konfliktům.

S nástupem industriální společnosti došlo totiž k principiálnímu rozdělení dvou atributů lidského života. Do společenského systému jako celku i do jeho prvků vstoupil neviditelný klín. Došlo k zásadnímu rozdělení výroby a spotřeby, k vytvoření role výrobce a role spotřebitele, nutně spjatému s vytvořením resp. výrazným rozšířením a posílením institutu směny.

Jak již bylo výše zmíněno (a platí to o všech uvedených principech) existoval tento princip i ve společnosti preindustriální, nicméně jeho vliv byl okrajový. Tehdejší hospodářství si můžeme představit jako dvousektorové, kde v jednom sektoru, který byl obrovský, lidé vyráběli pro svoji vlastní potřebu, ve druhém sektoru, jehož velikost a význam byly vůči prvnímu nepatrné, vyráběli za účelem směny. Pro většinu lidí se proto výroba a spotřeba slévala do jediné sebezáchovné funkce. Pouze nepatrný zlomek obyvatelstva byl plně či z velké části závislý na směně.

Oddělením výroby a spotřeby se spojitá ekonomika preindustriální společnosti změnila na rozdělenou ekonomiku společnosti industriální. Směna, do té doby jen okrajový jev, se přesunula do ohniska dění.

Kdekoliv zasáhla Druhá vlna a cíl výroby se změnil z užívání na směnu, musel existovat mechanismus, prostřednictvím kterého se tato směna mohla realizovat. Muselo dojít k výraznému rozvoji trhu. Zatímco v preindustriální společnosti byl trh v područí společenských nebo nábožensko-kulturních cílů, ve společnosti industriální sám začíná určovat její cíle. Obchodní hodnoty se dostaly do centra pozornosti, ekonomický růst, měřený objemem trhu, se stal prvořadým cílem vlád.

Trh se stal expanzivní, sám sebe upevňující institucí. Oddělení výroby od spotřeby dalo impuls k růstu trhu. Trh sám pak však zpětně povzbuzoval další, stále hlubší dělbu práce, která směřovala k prudkému růstu její produktivity. Tato pozitivní zpětná vazba vedla celý systém ke zrychlujícímu se vývoji. Explozivní expanze trhu přispěla k nejrychlejšímu růstu životní úrovně, jaký kdy svět poznal.

Nicméně z rozdělení výroby a spotřeby začaly narůstat stále větší konflikty. Marxistické zdůrazňování třídního boje systematicky zastírá hlubší konflikt, který je vlastní celé industriální společnosti. Je to konflikt mezi požadavkem vyšších mezd a zisků na straně výrobců (tj. zaměstnanců i vlastníků) a požadavkem nižších cen za poskytované výrobky či

služby na straně spotřebitelů. Tedy zpravidla těch stejných lidí, neboť většina lidí v industriální společnosti zastává současně dvojí roli. Roli výrobce a roli spotřebitele.

Tímto konfliktním vztahem je proto poznamenána nejen společnost jako celek, ale zároveň obvykle i každý jednotlivec sám v sobě. Ten stejný člověk, který je jako výrobce (zaměstnanec, ba i vlastník) veden k trpělivosti v očekávání odměny, k pracovitosti, k loajálnosti a týmové práci, je jako spotřebitel pod vlivem reklamy veden k okamžitému uspokojování svých tužeb, je nabádán, aby byl hedonistický, nestaral se o disciplínu, hledal individualistické potěšení.

Daným konfliktem jsou však postiženy i mezilidské vztahy. Osobní vztahy, rodinné svazky, láska, přátelství, sousedská a komunitní pouta, to všechno je v industriální společnosti poznamenáno obchodním zájmem.

Posedlost penězi a zbožím není odrazem kapitalismu, ale industrialismu. Je projevem ústřední úlohy trhu ve všech společnostech, ve kterých je výroba oddělená od spotřeby, ve kterých každý závisí spíše na trhu, než na svých schopnostech bezprostředně si zabezpečit vlastní činností vlastní životní potřeby.

Dělbá práce na základě specializace

Oddělení výroby od spotřeby je první krok na cestě ke stále se prohlubující specializaci. Člověk v roli univerzálního spotřebitele na straně jedné a v roli specializovaného výrobce na straně druhé je typickým rysem industriální společnosti.

Univerzální řemeslník, vybavený jednoduchými univerzálními pracovními pomůckami byl postupně nahrazován úzce specializovaným dělníkem, vybaveným úzce specializovaným výrobním zařízením. Klasickým příkladem je zavedení pásové výroby ve Fordově automobilce na počátku dvacátého století. Zhotovení jediného výrobku zde bylo rozděleno na téměř 8000 specializovaných operací. Nejedná se však zdaleka pouze o specializaci ve výrobě. Výraznou specializací jsou postiženy všechny sféry lidské činnosti, tvůrčí duševní práci nevyjímaje.

Prohlubující se specializace přináší nesporné pozitivní efekty, a to

- z hlediska kvantitativního, kde jde o zvyšování produktivity práce vedoucí ke snižování nákladů,
- z hlediska kvalitativního, kdy se jedná o umožňování takových postupů a dosahování takových výsledků, které by bez specializace nebyly reálné, neboť by narazily na přirozené hranice lidských možností.

Daní za vysokou míru specializace je potřeba vysoké míry koordinace odděleně prováděných specializovaných činností. Rovněž tak konflikt mezi nepřiměřeně specializovanou činností, kterou pracovník musí vykonávat a přirozeným univerzálním založením člověka.

Na prahu postindustriální společnosti je však zřejmé, že trend směřující ke stále vyšší specializaci, se obrací. Zejména tam, kde extrémní specializace vedla k atomizaci lidské práce. Jde především o rutinní dělnické či administrativní činnosti. Svědkem toho je koncepce obohacování a rozšiřování práce.

Synchronizace

Stále hlubší dělbá práce si vynutila též změnu způsobu, jakým lidé nakládali s časem. V preindustriální společnosti, v civilizaci založené na zemědělství, s nízkým stupněm kooperace při vykonávání pracovních činností, byla potřeba synchronizace nevýrazná. Šlo

o rámcovou, přirozenou synchronizaci vyplývající ze střídání ročních období, z rotace Země a z biologických procesů.

Ruku v ruce s rozšiřováním továrenské výroby si vysoké náklady na strojní zařízení a především úzké propojení velkého množství pracovníků ve výrobním procesu začaly vyžadovat nepoměrně výraznější synchronizaci. Při pásové výrobě jakékoliv zpoždění některého z pracovníků znamenalo zpravidla zdržení všech ostatních. Výrazným impulsem pro aktivizaci principu synchronizace byl vznik a rozvoj železniční dopravy v průběhu minulého století. Časová koordinace provozu těchto, ve své době neobyčejně velkých systémů, kladla vysoké nároky na řízení a někteří autoři (např. A. D. Chandler) právě zde vidí zrod moderního managementu.

Synchronizací je postižena i škola. Ne náhodou se děti v industriální společnosti už od útlého věku učily rozeznávat hodiny. Žáci byli ve škole cvičeni zasedat do školních lavic se zazvoněním zvonku, aby pak později nastupovali na pracoviště s houkáním tovární sirény.

Potřeba vysoké synchronizace se však neomezovala pouze na školu či tovární výrobu, ale rozšiřovala se do života celé společnosti. Příznakem této skutečnosti bylo rozšiřování hodin a kapesních hodinek, které byly v Británii na přelomu osmnáctého a devatenáctého století již zcela běžnou věcí.

V industriální společnosti se veškerá, nikoliv pouze pracovní činnost, řídí hodinkami. Život většiny lidí běží podle jednotného rozvrhu. Určité hodiny jsou vyhrazeny pro práci v zaměstnání, pro dopravu do zaměstnání, pro domácí práce, pro zábavu, pro sledování televize apod. Děti začínají a končí školní rok ve stejné době. Čas dovolených je synchronizován se školními prázdninami. Každá sféra lidské činnosti má své "špičkové" hodiny nebo své sezóny, synchronizované s producenty či distributory příslušných služeb. Potřebu synchronizace je možno doložit též vznikem nových povolání specializovaných na synchronizace, ke kterým patří např. dispečeri v továrnách či dopravní policisté.

V současné době se synchronizace dále posiluje a precizuje, ale pouze tam, kde je to nezbytné či užitečné. Jde například o fungování systémů hromadné dopravy, komunikačních či logistických systémů, o realizaci velkých investic apod. V řadě oblastí se však projevuje trend přesně opačný, což souvisí s rozšiřováním svobody jednotlivých lidí. Za příklad může sloužit volná pracovní doba, včetně „smazávání“ rozdílu mezi pracovní a mimopracovní dobou, rozšiřování podílu individuální dopravy apod.

Standardizace

Vysoká míra dělby práce a zhromadnění výroby sebou nutně přináší vysokou míru standardizace. Zatímco v období preindustriální společnosti bylo možno považovat produkty řemeslné výroby ve většině případů za unikáty, vzájemně si sice v rámci jednotlivých druhů výrobků podobné, ale zdaleka ne co do velikosti, tvaru a dalších parametrů totožné, v industriální společnosti je situace zcela jiná. Průmyslová výroba vybavená vysoce výkonnými specializovanými stroji a zařízeními, standardně řešenými a standardně uspořádanými do vyšších celků, zejména výrobních linek, produkuje podle standardních postupů obrovské množství standardních výrobků.

Efektivnost a v nejednom případě samotná realizovatelnost výroby i užití výrobků jsou podmíněny standardizací v oblasti měr a vah. Není náhodou, že jedním z prvních aktů francouzské revoluce byla snaha nahradit nepřehledné množství různých měrných jednotek, běžných v preindustriální Evropě, jednotným metrickým systémem. Metrický systém byl ve Francii zaveden v roce 1795. V roce 1875 podepsali v Paříži zástupci 18 států tzv. metrickou konvenci. V roce 1960 byla zavedena mezinárodní soustava jednotek SI.

Standardizace technických řešení přináší nesporné efekty. Umožňuje snadnou opravitelnost strojů, zařízení, popř. i budov náhradou starých elementů za nové v případě jejich opotřebení nebo poruchy. Umožňuje propojitelnost jednotlivých částí a postupné vytváření složitých systémů, ať už se jedná o banální případ připojení spotřebiče na elektrickou síť, nebo naproti tomu o vytváření rozsáhlých komunikačních sítí na celoplanetární úrovni.

V industriální společnosti však nejde zdaleka pouze jen o standardizaci výroby a jejích produktů. Standardizovaná výroba i standardizované výrobky mají výrazný vliv na člověka jak v roli výrobce, tak v roli spotřebitele. Rozhodujícím způsobem ovlivňují jeho životní styl i životní prostředí.

Připomeňme si alespoň některé z dalších oblastí standardizace: V návaznosti na standardizaci výroby se standardizuje i způsob jejího řízení. Rovněž tak i v jiných sférách řízení, například ve státní správě, se prohlubuje standardizace vykonávání jednotlivých procesů. Standardizovanými se stávají postupy výběru a přijímání pracovníků, včetně využívání standardizovaných testů pro ověřování jejich schopností. Pro celá odvětví jsou standardizovány platové soustavy. Ve školství jsou zpracovávány standardizované učební osnovy, klasifikace se provádí standardním způsobem.

Rovněž tak trh v nastupující industriální společnosti musel mít zabezpečené standardizované podmínky v podobě standardizovaných peněz i cen. Původní právo vydávat peníze, které měly vedle panovníků různé banky a soukromé osoby, bylo později vyhrazeno pouze státu. Postupně byly rušeny jiné, než standardní, státem vydávané měny. V devatenáctém století probíhal rovněž proces standardizace cen. Zatímco dříve bylo zvykem, že nakupující a prodávající se dohadovali o ceně prakticky při jakémkoliv individuálním obchodu, pod vlivem rozvoje trhu začíná být zboží prodáváno za prodávajícím a priori stanovené ceny. Tato, možno říci, cenová standardizace, otevřela cestu k rozvoji masové distribuce.

Hromadné sdělovací prostředky přispívají ke standardizaci zpravodajství a kultury. Miliony lidí konzumují standardní zprávy, reklamy a filmy. Jsme v bezprostředním kontaktu se standardními spotřebními předměty, které užíváme a které nás obklopují. Standardní je vybavení domácností, pracovišť, hotelů, standardizovaná jsou architektonická a urbanistická řešení. Standardní řešení čerpacích stanic, obchodů, nádraží či letišť, včetně standardních způsobů řízení dopravy a komunikace umožňují v rozvinuté industriální společnosti modernímu člověku se poměrně snadno orientovat a dávají mu pocit, že je doma bez ohledu na to, ve které části civilizovaného světa se právě nachází.

U principu standardizace jsme, a to ještě výrazněji než v případě principu synchronizace, svědky jeho současného rozporného vývoje. V posledních desetiletích je zřejmé, že jsou oblasti, kde je růst standardizace nezbytný a proto se dále významně posiluje. Na druhé straně se stále výrazněji prosazuje trend opačný - trend individualizace, kdy výrobky a služby jsou „šité na míru“ jednotlivým zákazníkům či jejich skupinám, tak aby co nejlépe odpovídaly jejich individuálním potřebám a vkusu.

Koncentrace

Preindustriální společnost žila ze široce rozptýlených zdrojů energie. Industriální společnost je naopak závislá na vysoce koncentrovaných ložiscích fosilních paliv i dalších přírodních zdrojů (např. ložiscích železné rudy). Tato závislost byla nepochybně jedním z faktorů koncentrace určitých výrob do určitých lokalit.

Nicméně za hlavní důvod lze považovat dělbu práce a specializaci. Práce rozdělená na stovky až tisíce specializovaných operací, vyžadujících společné, bezprostředně koordinované úsilí stovek až tisíců specializovaných pracovníků vybavených specializovanou technikou, vedla

k vytváření mohutných továren, koncentrujících rozsáhlé výrobní kapacity na jednom místě. To vyžadovalo též koncentraci infrastruktury, zajišťující ubytování a další služby pro pracovníky těchto továren a jejich rodiny. Zmíněný proces vedl k rychlému růstu měst a vylidňování venkova. Podíl světové populace žijící v sídlech s více než 5 000 obyvateli činil v roce 1800 pouhých 3 %, v roce 2010 již 50 %.

Nejen koncentrace výroby, ale zejména koncentrace života obrovského množství lidí do jednoho místa způsobovala a způsobuje nesmírně obtížné problémy rychle rostoucích velkoměst. Akcelerace tohoto růstu se v současnosti přesouvá zejména do Asie a jiných částí rozvojového světa. V současné době je za největší město světa považováno Tokyo (34 mil. obyvatel), následuje Soul (24 mil. obyvatel). New York figuruje na šestém místě (22 mil. obyvatel), z evropských měst největší Londýn (12 mil. obyvatel) je na 24. místě a pro zajímavost Praha (1,3 mil. obyvatel) je na 425. místě.

Nejde však jen o koncentraci v teritoriálním slova smyslu. Je možno též hovořit o postupné koncentraci kapitálu. I když je pro kapitalistickou formu industriální společnosti typická stálá existence obrovského množství malých a středních podniků, dominující postavení zaujímají velké společnosti. Jsme svědky dlouhodobého trendu ke koncentraci stále většího kapitálu do stále menšího počtu obrovských nadnárodních podnikatelských subjektů.

Toffler připomíná poměry v polovině šedesátých let s vysokou mírou koncentrace kapitálu v rámci celých odvětví. Tak například v USA vyráběly tři největší společnosti 94 % veškeré produkce amerických automobilů. Podobně tomu bylo i v jiných odvětvích. Současné době tento trend dále pokračuje, a to ne na národní, ale globální úrovni.

V rozvojových zemích, kde industrializace běží plným tempem, se trend zvyšování koncentrace výroby a osídlení projevuje velmi dynamicky. V Číně rostou desítky velkoměst, zatímco venkov se vylidňuje. Naproti tomu v těch oblastech světa, které již vstupují do postindustriálního věku, se tento trend již výrazně zvolňuje. To souvisí s tím, že ekonomika postindustriální společnosti se ve stále menší míře opírá o průmyslovou výrobu a naopak stále více se zaměřuje na práci s informacemi, která díky současným komunikačním technologiím tuto koncentraci nevyžaduje.

Maximalizace

Výše uvedené tendence k teritoriální a kapitálové koncentraci vedoucí k vytváření velkých podniků jsou zároveň jedním z projevů dalšího z principů industriální společnosti - principu maximalizace. Zmíněný proces koncentrace výroby vedl k vytváření takových gigantů, mezi které v šedesátých letech patřil v USA např. General Motors s cca 600 000 zaměstnanci či American Telephone and Telegram Company zaměstnávající více než 700 000 pracovníků. Kult velikosti panoval též v procesu industrializace v Sovětském svazu, kde byly realizovány obrovské podniky jako například ocelářský komplex v Magnitogorsku, továrny na výrobu traktorů v Charkově a pod.

Trend k vytváření gigantických nadnárodních společností, působících v globálním rozměru od té doby ještě výrazně posílil. V roce 2015 byla co do počtu zaměstnanců na světě největší společnost Wal-Mart Stores, zaměstnávající 2,2 milionů lidí. Jen pro představu o velikosti tohoto gigantu lze uvést, že jeho obrat je přibližně dvakrát tak velký jako hrubý domácí produkt České republiky. Dle tržní hodnoty figurovaly na prvních pěti místech americké nadnárodní společnosti Apple (725 mld. USD), Exxon Mobil (357 mld. USD), Berkshire Hathaway (357 mld. USD), Google (346 mld. USD) a Microsoft (334 mld. USD). Trend maximalizace je založen na postulátu industriální společnosti, že koncentrace výroby do obrovských podnikových seskupení vede ke zvyšování jejich efektivity.

Industriální společnost je přímo posedlá vizí maximalizace, vizí velikosti a neustálého růstu, a to samozřejmě nejen ve výrobě. Idea harmonie či rovnováhy, vlastní preindustriální společnosti, se stala druhořadou záležitostí. Prvořadým je růst, který má v konkurujícím si světě zajistit danému státu, městu, komunitě či podnikovi prvenství ve velikosti.

Čím více, tím lépe. Tak by mohlo znít jedno ze základních hesel industriální společnosti. Více peněz, více pracovních příležitostí, více bytů, více aut, více dálnic. A samozřejmě také více volného času. Atributem této společnosti je neustálé zvyšování životní úrovně na základě maximalizace hmotné spotřeby.

Zdá se však, že étos pokroku, coby pouhé maximalizace hmotné potřeby, začíná na prahu postindustriální společnosti postupně blednout. Ve vyspělých zemích, kde u většiny populace jsou základní hmotné víceméně saturovány, se tužby lidí orientují do jiných oblastí. To se mimo jiné promítá i do ukazatelů rozvoje sledovaných ve světových statistikách. Vedle ukazatele Hrubého domácího produktu (GDP), zaměřeného především na hmotnou stránku rozvoje, jsou sledovány i další ukazatele, zachycující též další důležité indikátory pokroku. Patří mezi ně například Index lidského rozvoje (HDI), ve kterém jde o vyjádření kvality lidského života, za pomoci porovnání údajů o chudobě, gramotnosti, vzdělání, střední délky života, porodnosti a dalších faktorů. Pro zajímavost uvedme, že dle žebříčku Světové banky uvádějícího GDP na obyvatele v 180ti zemích světa, figuruje Česká republika na 35. příčce, dle žebříčku OSN uvádějícího HDI v 169ti zemích, je Česká republika na 28. místě, první je Norsko.

Centralizace

Existuje představa o výrazné centralizaci moci v preindustriální společnosti. Je pravdou, že moc feudálních panovníků se v nejednom případě blížila moci absolutní. Tato moc mohla často vyúsťovat až do svévolných rozhodnutí, bez nějakých kontrolních či opravných mechanismů. Je ovšem též pravdou, že existovaly i jiné modely distribuce moci, ať už v dávných rodových společenstvích, v demokraciích antického typu či v mnoha státech středověku či raného novověku.

Vyskytovaly se sice říše, kde moc na poměrně velkém území byla soustředěna do jednoho centra. Ovšem při zohlednění nejen měřítka celých deseti tisíciletí trvání preindustriální společnosti, ale i historie nejnovější, odehrávající se v posledním tisíciletí, lze konstatovat, že v průměru většina obyvatelstva nějakou centrální mocí v podstatnější míře ovlivňována nebyla. Obecně lze tedy říci, že centralizace řízení v preindustriální společnosti byla relativně nízká.

Změna nastává s nástupem Druhé vlny. Rozvoj výroby a obchodu vyžadoval garance stability a jednotnosti podmínek v rámci velkých celků.

Proces centralizace moci pod vlivem industrializace je v Evropě spojen s posilováním moci státu (v té době ještě zpravidla typu monarchie), s posilováním role ústřední vlády a s rozvojem orgánů státní správy v jednotlivých částech území, při současném omezování moci feudálů, do té doby víceméně suverénně vládnoucích na svých panstvích. Tak například ve střední Evropě je iniciace tohoto procesu výrazná v době Marie Terezie a Josefa II.

Za názorný a přitom specifický proces centralizace moci lze v Novém světě považovat příklad konstituování Spojených států amerických, kde postupné přenášení moci z jednotlivých komunit na jednotlivé státy a dále pak z jednotlivých států na federaci byl přímo úměrný rozvoji industriální společnosti. K tomu je třeba poznamenat, že spolu s postupným přesunem moci na federaci docházelo navíc k přesunu pravomoci z Kongresu a soudů na nejvíce centralizovaný prvek ze tří základních prvků státní moci, na exekutivu.

Ačkoliv jsme v tomto století byli v Evropě svědky dvou období (po první světové válce a po roce 1989), kdy došlo, zejména v důsledku působení nacionálního faktoru, k rozpadu větších státních celků na menší, stávající cílevědomý proces budování evropské integrace znovu potvrzuje všeobecný a dlouhodobý trend industriální společnosti k centralizaci.

V souvislosti s globalizací dochází k přerozdělování moci. Moc národního státu klesá. Jeho postavení, jako suveréna na svém území, je oslabováno. Počet „konkurentů“, se kterými se stát musí o moc dělit, vzrůstá.

Jedná se o řadu mezinárodních organizací, a to zejména o Mezinárodní měnový fond, Světovou banku a Světovou obchodní organizaci. Jisté kompetence svěřují národní státy Organizaci spojených národů a jejich odborným organizacím. Členy Organizace spojených národů jsou téměř všechny státy světa, členy Mezinárodního měnového fondu, Světové banky a Světové obchodní organizace se postupně stala velká většina těchto států.

Dalšími významnými institucemi, kterým národní státy svěřují část svých kompetencí, jsou instituce nadnárodních seskupení regionálního charakteru. V Evropě se jedná o Evropskou unii, která je v současném světě ojedinělým hospodářským a politickým společenstvím. V jiných částech světa existují další seskupení, byť méně integrovaná a méně významná, jako například Sdružení národů jihovýchodní Asie (Association of South East Asian Nations, zkráceně ASEAN), nebo Severoamerická dohoda o volném obchodu (North American Free Trade Agreement, zkráceně NAFTA), sdružující USA, Mexiko a Kanadu.

Pro vstup do obou typů organizací (světového či regionálního charakteru) a pro jejich fungování jsou nastolena demokratická pravidla. Žádný stát nemůže být mocensky nucen, aby do dané organizace vstoupil, rovněž tak nemůže být nucen, aby v ní setrval, nebude-li chtít. Státy se ucházejí o členství v těchto organizacích s vědomím, že je to pro ně výhodné. Tato výhodnost je potvrzena skutečností, že velká většina států světa je členem těchto organizací, navzdory tomu, že vstupem na sebe přebírají určité povinnosti a vzdávají se části svých pravomocí. Usnesení v rámci těchto organizací jsou přijímána demokraticky, často konsensuálně. Tím samozřejmě nemá být řečeno, že mezi členy nedochází k rivalitě, ke střetům, v nejednom případě závažným, nicméně principy demokracie jsou zachovávány.

Centralizace moci do rukou vlád států, vytváření nadstátních celků s přenášením pravomocí do jejich mocenských center na straně jedné a centralizace moci v oblasti podnikatelské vytvářením gigantických podniků na základě často velmi složitého propojení jednotlivých podnikatelských subjektů na straně druhé – to je model typický pro vrcholící industriální společnost. V rámci přechodu do postindustriální společnosti se k těmto centralizačním trendům přidávají však i trendy decentralizační, spočívající k přenášení pravomocí z úrovně vlád států směrem k jejich regionům a občanům.

Výše uvedených sedm principů industriální společnosti - princip oddělení výroby a spotřeby, princip dělby práce na základě specializace, princip synchronizace, princip standardizace, princip koncentrace, princip maximalizace a princip centralizace jsou jedním z možných způsobů jak výstižně a přitom jednoduše vyjádřit to, co je na industriální společnosti podstatné. Aktualizace těchto principů na prahu industriální společnosti představovala vznik a posilování trendu k jejich penetraci a zvyšování jejich významu. Od jejich nepodstatného vlivu na počátku industriální společnosti, přes jejich dominanci v období kulminace této společnosti a jejich ústup, resp. modifikaci související s ústupem industriální společnosti a nástupem společnosti postindustriální.

V tomto smyslu je třeba chápat poslední odstavce výše uvedených popisů jednotlivých principů. Zdá se totiž, že by bylo vhodné popsat touto strukturou principů i společnost postindustriální, ovšem tak, že by byly vystiženy rozdíly mezi jejich působením ve společnosti industriální a postindustriální. Ze zákonitostí vývoje je známo, že z překonávané historické etapy vždy zůstává něco zachováno, ovšem mnohé se mění. Stejně tak je možno přistupovat k uvedeným principům. Tak například, jak již bylo výše uvedeno v případě principu standardizace, je zřejmé, že trend ke zvyšování standardizace pokračuje v postindustriální společnosti v oblastech, kde to je z ekonomických nebo technických důvodů vhodné či nezbytné, naproti tomu, v souvislosti se zvyšující se poptávkou zákazníků po individualizovaných výrobcích a službách, se projevuje trend přesně opačný.

Doporučená literatura:

- BRYNJOLFSON, Erik, McAFEE, Andrew. *Druhý věk strojů*. Brno : Jan Melvil Publishing, 2015. ISBN 978-80-87270-71-4.
- HUNTINGTON, Samuel. P. *Střet civilizací*. Praha : Rybka Publishers, 2001. ISBN 80-86182-49-5.
- CHAN KIM, W., MAUBORGNE, Renée. *Strategie modrého oceánu*. Praha : Management Press, 2009. ISBN 978-80-7261-128-7.
- LIPOVETSKY, G. *Paradoxní štěstí*. Praha : Prostor, 2007. ISBN 80-7260-184-4.
- LIPOVETSKY, Gilles. *Soumrak povinnosti*. Praha : Prostor, 1999. ISBN 80-7260-008-7.
- REICH, Robert, B. *Dílo národů*. Praha : Prostor, 1995. ISBN 80-85190-34-6.
- RIDLEY, Matt. *Racionální optimista*. Praha : Argo, 2013. ISBN 978-80-257-0931-3.
- SARRAZIN, Thilo. *Teror ctnosti*. Praha : Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2468-8.
- TOFFLER, Alvin. *Šok z budoucnosti*. Praha : Práce, 1992. ISBN 80-208-0160-X.
- TOFFLER, Alvin. *The Third Wave*. New York 1980.
- TOFFLER, Alvin., TOFFLEROVÁ, Heidi. *Nová civilizace*. Praha : Dokořán 2001. ISBN 80-86569-00-4.
- WRIGHT, Robert. *Víc než nic*. Praha : Nakladatelství lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-433-5.